

**ДАВНЬОРУСЬКІ ПОСЕЛЕННЯ ВІДКРИТОГО ТИПУ НА ТЕРИТОРІЇ
ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ**

Хададова Марина Володимирівна,
старший викладач
Житомирський державний університет
імені Івана Франка, м. Житомир, Україна

Анотація: публікація присвячена характеристиці відкритих поселень давньоруського часу, які лише з другої половини XX ст. стали окремими об'єктами археологічного дослідження. Вивчення їх топографії, виявлені під час розкопок об'єкти, вміст культурного шару дозволяють зробити висновки про їх соціально-економічну роль в період становлення феодальної держави в IX – XIII ст.

Ключові слова: Київська Русь, неукріплене поселення, городище, кустарне ремесло, землеробство.

Давньоруські неукріплені поселення стають безпосередніми об'єктами дослідження археологів в XX ст. Накопичений з часом археологічний матеріал дозволив визначити закономірність розташування поселень, господарський уклад їх жителів, процес феодалізації давньоруського суспільства.

Метою нашого дослідження є спроба простежити еволюцію відкритих (неукріплених) поселень IX – XIII ст. на території Правобережної України, особливості формування і функціонування сільської території Київської Русі.

До розгляду археологічних пам'яток сільської округи Давньої Русі зверталися дослідники протягом XX ст., зокрема В. Сєдов, Б. Рібаков, П. Рапопорт, Б. Тимошук, А. Куза та інші. Традиційно неукріплені поселення розглядалися як додаток до укріплених городищ. В ході археологічних досліджень розкопувались невеликі площі, які не дозволяли повністю відтворити всі аспекти існування пам'яток такого типу. Повну картину

облаштування поселення, заняття його населення дозволяли відтворити лише розкопки широкими площами з виявленням всіх присутніх на пам'ятці об'єктів, аналізом вмісту культурного шару. Так великими площами досліджували сільські поселення О. Моця, Б. Звіздецький, І. Готун та ін. Результати їх досліджень дозволили розглядати сільські поселення давньоруського часу як соціально-економічний феномен [1, с. 25].

Зокрема розкопки відкритого поселення біля с. Гульськ (літописний Гольсько) Новоград-Волинського р-ну Житомирської обл. були проведені експедицією під керівництвом Б.Звіздецького на площі 2400 кв. м. В результаті було виявлено 11 жител-напівземлянок з масивними печами – кам'янками та 80 господарських об'єктів та залізоплавильних горнів, вміст культурного шару свідчив про сільськогосподарські заняття населення. Пам'ятка датована IX-X ст. [2, с. 22-23]. Розташоване поселення Гульськ на першій надзаплавній терасі р. Случ. Це типово для поселень вказаного часу, жителі яких займалися землеробством та тваринництвом. На перших річкових терасах були плодючі алювіальні ґрунти та заливні луки. Взагалі характер ґрунтів відігравав важливу роль в топографії давньоруських селищ. Зокрема більша щільність заселення характерна для придатної до землеробства лісостепової зони, у напрямку на північ вона зменшується.

Більшість сільських поселень давньоруського часу на Правобережній Україні мають основою відкриті поселення Лука - Райковецької археологічної культури і виникають ще в VIII – IX ст. Для них характерно розміщення компактними гніздами – групою невеликих населених пунктів, які складали общину і були пов'язані однією соціально-економічною структурою. Гнізда розміщалися на берегах невеликих річок. Загальна площа гнізда в середньому складала 70-80 кв. км. Кількість одночасно існуючих поселень не перевищувала 10, кожне з яких містило від трьох до шести дворів. Об'єднуючим елементом для гнізда могло слугувати городище, що виступало в ролі общинного центру та сховища у разі небезпеки, або святилище. Протягом кількох століть існування межі гнізд не змінювалися, але змінювалася структура. Попри це

часто фіксується безперервний розвиток поселень з VIII по XII ст. [3, с. 15-18].

З розвитком феодалізму виділяються різні типи сільських поселень, які виконували різні соціально-економічні функції. Так О. Моця виділяє селища, жителі яких виконували повинності на користь держави; селища – частини князівського домену; поселення, пов'язані з торгівельними шляхами, сільські поселення, в яких переважає ремісництво і промисли [1, с. 25].

Взагалі назва населеного пункту «село» вперше з'являється на сторінках літописів в X ст. і означає князівський двір з челяддю. Селами називають поселення що є власністю князя, а територіально це поняття пов'язане виключно з Південною Руссю [4, с. 26].

В XI – XIII ст. спостерігається соціальна та економічна неоднорідність поселень. В зоні лісостепу з родючими ґрунтами з'являються великі землеробські села. В зоні Полісся – невеликі поселення площею 30x70, 80x150 кв. м., жителі яких займалися тваринництвом. Вони розташовані у долинах річок Уж, Здвиж, Тетерів. У вказаному регіоні також з'являються специфічні виробничі поселення. На думку ряду дослідників їх виникнення пов'язане з несприятливими умовами для землеробства. Тому для жителів поліських селищ на перший план виходить ремісничий напрямок господарської діяльності [5, с. 11].

Спостерігаються сезонні виробничі поселення, розташовані в басейні р. Тетерів. Їх мешканці займалися видобутком болотяної руди і перебували там в теплу пору року, взимку повертаючись до звичайних поселень. А в районі Овруцького кряжу була досліджена ціла поселенська структура із значної кількості відкритих поселень, жителі яких займалися виключно видобутком і обробкою пірофілітових сланців. Поселення були розташовані в безпосередній близькості до родовища, кожне спеціалізувалося на виготовленні конкретної готової продукції, або первинній обробці каменя. Час існування вказаних поселень – X-XIII ст. [6, с. 131-137].

Отже у висновку зазначимо, що відкриті поселення давньоруського часу на Правобережній Україні у більшості випадків генетично пов'язані з

поселеннями Лука - Райковецької культури. Вони розташовуються гніздами по течіям невеликих річок, тяжіють до родючих ґрунтів. В період становлення феодальних відносин в давньоруській державі селища виконували різні соціально-економічні функції, їх мешканці часто спеціалізувалися на окремих галузях господарства або ремісництві.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Готун І.А. Неординарність давньоруського села на прикладі селища Ходосівка - Рословське. *Археологія*. 2008. № 3. С.25-34.
2. Звіздецький Б. Археологічні дослідження Гульської давньоруської експедиції. *АДУ 1990*. Київ, 1991. С. 22-23.
3. Федорук А.В. Гнізда поселень на території між Верхнім Сіретом та Середнім Дністром у VIII – XIII ст. *Сумська старовина*. 2012. XXXVI – XXXVII. С. 15-25.
4. Петрашенко В.О. Типологія поселень сільського типу за історичними та археологічними даними. *Український історичний журнал*. 2003. №3. С.25-30.
5. Готун І.А., Моця О.П. Дослідження сільських пам'яток епохи Київської Русі в Україні. *Український історичний журнал*. 2003. №3. С.8-13.
6. Томашевський А.П, Павленко С.В, Петраускас А. В. Овруцька середньовічна пірофілітова індустрія. *Село Київської Русі (за матеріалами південноруських земель)*. Київ, 2003. С. 131–137.